

Вадим СКУРАТІВСЬКИЙ

ПЕЙЗАЖ ПІСЛЯ БИТВИ — ПЕЙЗАЖ ПЕРЕД БИТВОЮ?

До феноменології біжучого тисячоліття.

Попередні нотатки.

1

... Наприкінці біжучого тисячоліття його величезні часові масиви ніби спрощуються і сплющуються, застигаючи у якихось чітких подієвих конфігураціях, постаючи у вигляді аж наочних за своїми абрисами і ритмами ретроспектив того тисячоліття, а особливо його останніх століть.

Десь після турецької облоги Відня (1683) — події, яка вочевидь означала початок екстермінації Туреччини із новоевропейського часу і простору — кількастолітній попередній конфлікт Заходу і Сходу зазнає глибокої геополітичної переміни: замість нескінченних позовів християнської — католицької передовсім — Європи з ісламською імперією “оттоманів”, на світовому обрії вимальовується потроху протистояння цієї Європи, — але вже не лише католицької, а й протестантської з іншою, ще більш оригінальною модифікацією Сходу — у вигляді молодії Російської імперії.

Насамкінець 18 ст. в ексцентричних умовах “мальтійських” та “індійських” проектів Павла Першого, які одверто здійснювали санктпетербурзьку правницю на британську присутність у Середземномор’ї та Індостані, те протистояння, попри первісну трагікомічність перших своїх форм і виявів (мальтійсько-рицарський маскарад при дворі російського імператора, “похід” платовських донців на Індію і т.п.²) містить у собі, сказати б, генеральну семантику століття наступного, всю суму його історичних стратегій.

Минулий вік, при всій ніби аж неозорій пістрявості його історичних колізій, у міриадах своїх відповідних мізансцен — політичних, господарчих, духово-культурних і т.п. —

розгортається під знаком наскрізного для нього ме-галічного конфлікту. Поміж “ліберальним” Лондоном і “реакційно-консервативним” Санкт-Петербургом³. Властива, несфальшована тими чи тими національними симпатіями чи антипатіями індукція минулостолітнього історичного огрому незмінно приводить його спостерігача саме до того гіперконфлікту. Так само об’єктивна його дедукція виводить нас рішуче на всі ділянки тогочасної історичної ойкумени, яка тоді вже фактично дорівнювала всьому планетарному простору. Від Північного та Південного полюсів, цих тоді ще суто символічних, географічно умовних точок, куди впродовж століття у режимі багатозначної “полярної” конкуренції рвалися передовсім англо-саксонські та російські експедиції⁴, цей простір перебуває в абсолютному силовому полі щонайглибшого антагонізму двох його тодішніх політичних полюсів.

Лондон і Петербург — то не лише надвпливові географічні пункти-мегаполіси, а й два визначальні принципи тогочасного світу, масивно присутні у всіх його тогочасних драмах. Латентно й одверто. У всіх можливих формах людської присутності у тому світі — і світі взагалі.

Полум’я наполеонівських війн та подальша, так само полум’яна, до краю рухома архітектура західно- та середньоевропейського національно-державного будівництва незрідка приховують од сучасника безнастанну, часто-густо “тіньову” роботу тих анти-принципів, їхній безперервний світоглядний дисонанс, який і вибудовує структуру тодішнього всевітнього історичного концерту, всю його подієву фактуру⁵.

З одного боку, буржуазна імперія з її взаємопов’язаним культом власності і права, з її надзвичайною політичною і господарчою гнучкістю, яка унікальним чином дозволяє організовувати її простір “анклавами”, “гінтерландами”, — отже, фрагментарно і водночас ефективно. З другого боку світу, імперія, що її лише умовно можна назвати пізньофеодальною чи пізньосередньовічною (“феод” — то категорія властиво західного Середньовіччя), з її сильними залишками “азійського способу виробництва”, виразними реліктами того, що прусський амбасадор у Петербурзі Бісмарк якось назвав тамтешнім “примітивним деспотизмом”, імперія, яка внаслідок цих своїх фундаментальних рис мог-

ла політично ефективно розгортатися лише “поспіль”, “континентально”, отже, лише у євразійському просторі “от Кяхты до Рима” (князь Петро В’яземський), “от Либавы до Владивостока” (Анна Ахматова).

Але й цих материкових порухів політичного левіафана було досить — для відповідних відрухів на інших материках, в інших політичних вимірах.

То був світ, який з дивовижною енергією всотував-вбирав у свою технологічну та адміністративну субстанцію ті чи ті відповідні європейські елементи⁶, але з такою ж енергією він відмежовувався й од західного “цілого” з його згаданими комбінаціями “власності” і “права”.

У Російській імперії “власність”, зрозуміло, була — однак без “права”. Останнє автократичне подружжя цієї імперії називало себе — “хазяїном” і, відповідно, “хазяйкою” “землі руської”, що вже майже емблематично засвідчує метафізичний характер людських взаємин у цій “землі”: серед іншого, справді, - а яка саме її частина належала “хазяїнові”, а яка “хазяйці”?...

Остання “хазяйка” була онукою королеви й імператриці (Індії) Вікторії. Але ця чи не “приватна” династична обставина лише підкреслює астрономічну-політичну віддаль поміж двома анти-столицями минулостолітнього світу, їхні різуче несхожі політично-соціальні стилі, які, абсолютно нездатні узвзаємнитися, входили у безперервний конфлікт, котрий, власне, і є синонімом історії того світу. Вся система інших його конфліктів — від наполеонівських війн, від частинних вирішень “східного питання” (тобто остаточної ліквідації оттоманської імперії) до війн англо-бурських і російсько-японської — то події, що на них падає велетенська тінь (політично-військово-дипломатично-економічна і т.д.) згаданого надконфлікту.

Масова свідомість тих часів — як російська, так і англо-саксонська — залишили на диво точні напівфольклорні формули-сигнали останнього. Славнозвісне російсько-міське резюме політичного процесу як такого, що у ньому “англичанка мутит”. Так само Джеймс Джойс у своєму міському епосі відтворює дзеркально схожу тамтешню популярно-кітчеву політологію: провінціали-“дублінці” за чаркою напівгумористично-напівсерйозно дефінують цей

світ як похідне від того конфлікту ("Foreign wars is the cause of it"; "It's the Russians wish to tyrannise")⁷.

Ця популярна історіософія, зрозуміло, не могла врахувати всю фактуру генерального протистояння століття, яка, поряд із безкінечними власне і дипломатичними війнами, містила особливі, сказати б, діалектичні компроміси-парадокси⁸, зокрема за тих історичних колізій, коли одна сторона, користуючись прорахунками чи просто слабиною іншої, перетворювала її на свого вимушеного союзника. Так, понаполеонівська доба аж до поразки утопічних тоді змагань "весни народів" (1815 — 1848-9), з її абсолютним домінуванням Росії на континенті, змусила Англію — саме вимушено — асистувати ультраконсервативній системі Священного Союзу, а з нею — і російському військовому демонтажу Оттоманської імперії. Цей компроміс, зрештою, рішуче закінчується зі Східною війною — війною молодих європейських націй-держав на чолі з Англією проти Росії, яка свою питому фізичну силу вже не могла тоді поєднувати з прагматичним здоровим політичним глуздом. Поразка Росії у тій війні була затим закономірно продовжена її ще більш тяжкою, хоча й суто дипломатичною поразкою на Берлінському конгресі⁹ — процес, який завершується вже остаточним розгромом напіввагонійної імперії на Далекому Сході — (1904 - 1905), розгромом, здійсненим молодого історичною силою, яка свою очевидну політичну самостійність поєднувала з мимовільною роллю далекосхідного фактотума британської світової стратегії¹⁰.

Отож, перший столітній сеанс англо-російського протистояння закінчився фактичною поразкою Санкт-Петербурга, його, по суті, дипломатичною капітуляцією перед "Лондоном" як принципом Нового часу: катастрофічно швидко поступаючись власними принципами, "Петербург" цілком опинився у руслі згаданої стратегії, що невідпорно закінчилося для нього не просто спочатку дипломатичним, а затим і військовим союзництвом з Англією, — закінчився сам історичний час Російської імперії.

Ми й понині ще не осмислили всю глибину тієї перебудови історичних сил початку цього століття, що цілком перемінила світовий ландшафт століття попереднього. Після Портсмутського миру (1905) Російська консервативна імперія входить у незвичну для неї роль чийогось упокоре-

ного союзника — власне, того ліберального західного блоку¹¹, “Антанти“, який уже готувався до збройного конфлікту з консервативним новоутворенням посередині самої Європи. З Німеччиною.

Напередодні 1914-го року Петро Дурново, який тривалий час очолював політичну поліцію імперії, попереджував у своєму дивовижної прогностичної сили меморандумі на “височайшее ім'я” свого адресата у надзвичайній небезпеці війни з могутньою “братерською” консервативною структурою, у двозначній ролі союзника Англії, її простого фізичного знаряддя¹².

Проте Петро Дурново звертався, по суті, до фантома, до політично спорожнілого місця, що лише колись було центром тепер втраченої надпотиуги: метроном близької катастрофи Російської імперії вже почав обраховувати її останні політичні сезони. Інститут петербурзької автократії, після короткого, але вкрай напруженого реформаторського сеансу доби Александра II, виявив себе абсолютно нездатним до якогось бодай частинного самонавчання-самовдосконалення і застиг у драматичній за своїм історичним характером тотальній незворушності, яка за тих умов могла означати лише стрімке наближення тотальної ж катастрофи цього інституту. Фінансові перемини Сергія Вітте та адміністративні Петра Столипіна тільки підкреслювали своїми трагічними розв'язками те наближення.

Можна говорити, що Росія-1905 не просто зазнала поразки у війні з Японією: свого роду “Цусімою” закінчилося вікове протистояння двох надімперій, ліберальної і консервативно-реакційної, на цілковиту користь першої. Відтак фактичною “столицею” світу стає саме “Лондон“, який у своєму подальшому конфлікті з “консервативним” Берліном і вже зовсім анахронічно-“реакційним” Віднем перетворив учорашню країну-суперницю на свій велетенський вимушено-слухняний “анклав“.

Але саме події 1906—1916 р.р. — фантомне “цвітіння” англо-російського союзу — мали б стати чи не абсолютною негативною моделлю суто негативних наслідків союзу такого типу: нібито “передовий” світ у своїх планетарних амбіціях входить у фатальну для нього спілку зі стагнативною силою — ніби з “учорашнім” історичним днем, і жорстко-

необхідно входить тим самим у двозначну, вкрай об'єктну роль — ніби заручника тієї сили.

Остання надто слабка, щоб виконати покладену на неї функцію фізичного ліквідатора своєї консервативної середньоєвропейської посестри (ба навіть уже зовсім анахронічної південної — “оттоманської” — сусідки). Але водночас тут усе ще зберігають свій надзвичайний вплив певні непогамовні внутрішні устремління-опори донедавна могутньої структури, ще піввіку до того на порозі “великих реформ”, розпластані аж на трьох материках; зберігає свої невичерпні психологічні та інші ресурси кількастолітній пафос авторитарного великодержавства, такий відмінний од того, що Ромен Роллан, публіцист-пацифіст, колись назвав — у своїх дефініціях сучасного йому Заходу — “імперіалістичною демократією”.

Словом, Англія і, взагалі, “Антанта” здобули вельми парадоксального і просто сумнівного союзника, який в онтологічних глибинах своєї історичної субстанції виробляв не стільки волю до перемоги над Берліном-Віднем, скільки невситиме прагнення до особливого трансформу цієї субстанції, особливої її — не стільки демократичної, скільки радикально-плебейської — травестії, яка за нових історичних умов, під дахом нових паролів і гасел мала зберегти попередній пафос велетенського євразійського утворення — з його необмеженим авторитетом авторитарного.

Свого часу письменник Володимир Набоков, син відомого англофіла В.Д.Набокова (котрий, власне, чи не найбільше й асистував тому недовгому лондонсько-петербурзькому політичному “співцвітінню”) назвав Жовтневий переворот-1917 “реакційним”. То було не просто продовження ліберальної батькової риторики — то був насправді семантично автентичний епітет до події, яка, з одного боку, струснула світ в авангардистсько-політичних корчах, а з другого, постала як пролог до велетенських реставраційних робіт в історії, що мали за мету поновлення нібито остаточно поваленого в лютому-березні 1917 р. світу, тільки поновлення вже в нових, квазідемократичних і квазімарксистських декораціях.

“Жовтнева революція” у нібито новий політично-історичний спосіб призвела до історичного ж перевидання попереднього конфлікту поміж англосаксонським світом і

світом євразійським¹³. Тільки осердям першого відтак стають уже Сполучені Штати Америки, а столицею другого — Москва. Від переміни цих місць і міст той конфлікт тільки поглибився, набрав форм водночас і масивніших, і небезпечніших.

Упродовж 1916 р. петербурзько-лондонський політичний взаємообмін, слідом за “братерством по зброї”, виглядав, принаймні в очах російської ліберальної інтелігенції (типу Набокова-батька, а чи його родича й політичного двійника К.Д.Набокова, який, за іронічним переказом, мав звичку свою білизну із Петербурга надсилати лондонським пралам), таким нібито інтенсивним, що залишалося лише обраховувати конкретний календар остаточної “енглізації” євразійської імперії, її завершального трансформу в бік відповідних політичних форм. Лютий-березень 1917 р. видалися цій інтелігенції саме таким трансформом.

Історія, як ніколи у світовому часі, насміялася над цими проектами — насміялась у жанрах наближених до гротеску, до жорстокої сатиричної притчі.

Уже червона Росія-1919 геть відсунула можливість порозуміння двох антисвітів — аж до якихось уже зовсім фантастичних “календ”¹⁴.

Енергетика англосаксонської цивілізації після Версальського миру потроху зосереджується головно в її північно-американському анклаві, політичний же потенціал Росії дедалі інтенсивніше повертається в добу допетровську, чимраз виразніше оформлюється у рішуче допетербурзьких-старомосковських напрямках. Спроба з боку Англії остаточно підверстати до своїх інтересів напівзруйновану попередніми антагонізмами слов’янську імперію дивовижним чином закінчилася рішучим реакційним вольтом останньої, її, якщо вже продовжувати відповідну метафорику, стрімким “кульбітом” у бік суспільних форм, уже зовсім несумісних з європейською історичною субстанцією.

2

У загальному ландшафті нашого століття передовсім кидаються в око його вселенські конфлікти, пов’язані зі спробами Німеччини зіграти роль абсолютного гегемона і європейського, і навіть усесвітнього соціоісторичного про-

цесу. Ми вже настільки звикли до всеохопної участі у них спочатку Російської імперії, а затим і СРСР як рішучих, ба навіть найпослідовніших антагоністів німецького штурму і натиску на Схід та, зрештою, й на Захід, що повз сучасну увагу якось проходять, з одного боку, певна вимушеність цієї участі, а з другого, невпинна-неупинна присутність у тих утвореннях передовсім антагонізму саме російсько-англосаксонського.

Свого часу Євгеній Тарле, з його тоді аж підкресленою антантофільською орієнтацією, видаючи згаданий меморандум Петра Дурново (див. вище), кваліфікував той дивовижний текст як ординарне російське германофільство, як доволі незграбну інтригу відповідної партії при російському дворі. Насправді ж меморандум Дурново, поряд з його незвичайної, чи не профетичної, сили картинами європейської перспективи біжучого століття, латентно містить і ретроспективу післяфрідріховського російсько-німецького “увзаємнення”. У столітті минулому: петербурзька імперія від Александра Першого до Миколи Першого, з їхніми неодмінно патрональними жестами у бік прусського, тоді напіввасального королівства; та від Александра Другого, який, особливо не приховуючи своєї зловтіхи, спочатку проасистував катастрофі “Другої імперії” — зі столицею у Берліні, й через “союз трьох імператорів” аж до згаданої надзвичайно впливової германофільської партії при дворі останнього Романова, — ця імперія у безлічі політичних та соціокультурних жанрів, до династичних шлюбів включно, зберігала тривкий сантимент до сусіднього політичного космосу з його неодмінним, аж обрядовим консерватизмом. Колись Фрідріх Енгельс зауважив, що Петербург після Фрідріха II чи не століття тримав Берлін, власне Пруссію, “на ланцюгу” — тримав як історично молодшого політичного двійника-заручника, як справді напіввасальне реакційно-буферне утворення проти Заходу у власне ліберальному значенні.

Доба Бісмарка внесла у те утворення доти небачене там агресивне, аж імперське, самостійництво, претензії вже чи не на світову гегемонію, проте російська “романовська” політика, аж до останніх її “стокгольмських” спроб сепаратного замирення з кайзером Вільгельмом, уповні зберігає той сантимент.

У Першу світову війну Росія, як уже зазначалося, ввійшла вочевидь вимушено — у принципово-дивовижній для неї ролі союзника західних “імперіалістичних демократій”, тоді як сама духовна структура російського консерватизму, чи не в усій своїй політичній та іншій феноменології, в усіх своїх проявах, пароях, постулатах, провідних постатях, була симетрично подібною до консерватизму німецького, ледь не ідеологічним його двійником. І — навпаки.

Навіть необхідне політичне германофобство російської правиці добу її безпосередніх уже зіткнень з правицею німецькою аж до пародійності схоже на стилістику тамтешнього “русофобства” (Ленін, слідом за іншими читачами ультра націоналістичного “Русского знамени”, зауважував, що ту газету, за певними ознаками, варто було б перейменувати на “Прусское знамя”).

Не зайве нагадати, що Томас Манн у своїх ультраконсервативних “Спостереженнях аполітичного”, яких витончене культурфілософське вістря було безкомпромісно спрямоване проти західної цивілізації (1918) — французької і, зрозуміло, англосаксонської, — закінчив ті спостереження риторикою про нагальну необхідність “миру з Росією”. Пізніше Томас Манн готовий був навіть до компромісу “зі світом, який виник на Сході” — отже, вже з червоною Росією¹⁵.

Все це — лише літературний відгомін тривалого, чи не з початку минулого століття, історичного компромісу двох ідеологічно взаємопроникних світів, що їхні, сказати б, першоначала зовсім не входили в той антагонізм, який позначає принципове російсько-англійське “не-увзаємнення”—XIX. Російська “германська війна” 1914-1918 рр. — то необхідно-фатальне похідне російської ж, настільки ж латентної, наскільки й очевидної поразки у тому “не-увзаємненні”.

Російсько-німецькі стосунки 1918 - 1933 рр. характеризує дивовижна погодженість усіх тодішніх провідних історичних сил обох країн:

— російське праворадикальне “зарубіжжя” з самого початку свого існування знаходить спільну мову як і з німецькою “історичною правотою”, так і з молодим ще тоді націонал-соціалізмом;

— німецька "ваймарська" демократія, за всієї своєї антипатії до більшовизму, внесеної туди, зрештою, соціал-демократією, а не "лібералами", входить, починаючи з Раппалло, у спроби послідовного компромісу з Радянським Союзом;

— німецький комунізм від самої своєї появи, після недовгих хитань у вигляді "люксембургіанства" з його антипатією до "жовтневого путчу", стає вірним "попутником" (Лев Троцький) комунізму російського.

Люта війна провідних паролів і гасел між цим комунізмом і німецьким націонал-соціалізмом після його утвердження при владі у 1933 р. чи не через "п'ятирічку" поступилася місцем "пактові" поміж ними — пактові, що з обох сторін був нібито лише "тактикою", але водночас мав риси і певної стратегії.

Внутрішню еволюцію націонал-соціалізму в його вже державний період позначає повільне, але неухильне особливе "полівіння" і самого режиму, і його ідеології. Антикапіталістична риторика необхідно посилювала риторичну соціалістичну; посол США Додд доповідав своєму уряду про змову комуністичного штибу на елітних поверхах офіцерського корпусу СС у 1936 р.; Друга світова війна ту риторичну лише посилила, і належить говорити, що змовники 20 червня 1944 р. уже чітко поділяються на ортодоксальних "буржуазних лібералів" і на абсолютно неліберальну групу графа фон Штауфенберга з його одвертою переорієнтацією від "декадентського буржуазного Заходу" в бік Радянського Союзу, на імпровізаційне за тих умов творення ідеології якогось, сказати б, "націонал-більшовизму" (зрештою, у первісних своїх формах він виникає ще за "ваймарських" часів — група професора Ернста Нікіша і письменника Ернста Юнгера)¹⁶.

З другого боку тогочасної історії, нове керівництво СРСР, яке після вигнання Троцького хутко збуває, мов непотрібний історичний баласт, усю свою попередню інтернаціоналістську міфологію (а з нею і чи не всіх її "комінтернівських" носіїв — як потенційних, а незрідка вже і реальних антагоністів), десь на початку 1930-х, після прихованих для всього світу, але очевидних для цього керівництва господарчих та ідеологічних поразок перших п'ятирічок, приступає до найширших реставраційних робіт

— до спочатку ніби й латентного, а затим уже і цілком “гласного” поновлення російської імперії — і в усьому її політичному просторі, і в діапазоні всього історичного часу.

Історична наука ще належно не дослідила, і, навіть, не оцінила російсько-націоналістичного спалаху в Радянському Союзі — десь від емблематичних маргіналій Сталіна-Кірова-Жданова на сторінках “підручника історії СРСР”, через інтенсивну імплікацію до радянської ідеології середини 1930-х з певного часу фундаментальної для неї категорії “народності” та необхідний спалах російського патріотизму під час Другої світової війни, й аж до його спазматичних, у режимі лютої ксенофобії завершень в останні роки, особливі “сезони” сталінської автократії, яка з усіх сил, уже навіть “знаково”, “семіотично” поновлювала ті чи ті форми автократії попередньої.

Отож, обидва режими, які, здавалося б, розпочали своє політичне просування з різних точок історії, насправді вийшли з одного її пункту — майже двовікового петербурзько-германського пакту і, внаслідок цього, стрімко просувалися назустріч один одному, у напрямі “пакту” нового — і то не лише дипломатичного, оформленого у серпні 1939 р.

З певного часу вже доволі впливова “ревізіоністська” історіографія дебатує довкола 22 червня 1941 р. питання про те “хто” на “кого” тоді збирався напасти (цикл робіт Суворова-Богдана Різуна).

Тим часом не зайвим буде поглянути на цілком очевидну розгубленість радянського диктатора у ті дні під кутом його можливої попередньої домовленості з диктатором німецьким про найближчі спільні дії проти “англо-французських імперіалістів” (вельми поширений у першу осінь Другої світової радянський пропагандний троп). Спільний німецько-радянський демонтаж Британської імперії — цілком реальна політична фабула, яка необхідно виникала на периферії згаданого пакту, як його подальше продовження і — відповідно — як продовження столітнього натиску Російської імперії на світовий Південь, геополітично закріплений за іншою імперією¹⁷.

22 червня — наврод чи гіпотетичне похідне від очевидної тогочасної реальності: дві могутні тоталітарні над-

структури з їх чіткою і водночас аж ірраціонально-параноїдальною анти-“лондонською” орієнтацією, поспішаючи у своє, як їм видавалося, абсолютне майбутнє, не встигли — не змогли — домовитися щодо поділу шкіри ще не вбитого британського лева, проти якого були націлені, нібито з різних доктринальних позицій, усі матеріальні й імматеріальні засоби цих імперій.

Напівпоразка західних демократій 1939 - 1940 рр., як і напівпоразка Сталіна-1941, фізично-необхідно зробили їх союзниками. Але давній конфлікт, що його Російська імперія генетично передала своїй комуністичній спадкоємиці, зовсім не був позбутий.

Колись аргентинський диктатор Перон, що спробував був створити “аргентинську націю” поза ідеологічними межами того конфлікту, писав: у Ялті два імперіалізми потисли один одному руки. Проте, хоч у Ялті, напевне, були підписані потаємні параграфи про принаймні частинне географічно-геополітичне межування “двох імперіалізмів”, сам конфлікт зберігся, зміцнів і затвердів — аж до кінця цього століття...

Власне, до кінця Радянського Союзу — цього квазікінця “холодної війни”.

Таким чином, перша світова війна, яка насправді почалася не 1914-го, а кількома роками раніше, у жорстокій тіснєві нібито локальних “балканських” війн, що мали за мету остаточну ліквідацію Оттоманської імперії (одна із стратегем англо-російського конфлікту) — насправді ж була своєрідно продовжена всією сумою світової історії — і військової, і “цивільної” — саме до того “квазікінця”, до війни США у Перській затоці, яка мала усунути там затверділий анклав-осколок “північних” “анти-західних” зусиль.

Коли й прихований, але здебільшого вочевидь присутній-наскрізний антагонізм попередньої доби — від “континентальної блокади” до “цусіми” російської дипломатії початку цього століття, заблокованої у напрямі невинного “далекосхідного конфлікту”, цієї завбачливої депортації нової “Східної війни” вже на тихоокеанський край тогочасної ойкумени, — був повторений-перетворений, примножений-мультиплікований фактично Столітньою війною — 1914 - 1991.

Англосаксонський принцип, який у тому новому виданні давнього протистояння переніс історичний центр своєї ваги з одного кінця Атлантики на інший, незрідка ставав ніби навіть союзником свого опонента, але останній у ситуації цього двозначного союзництва рішуче входив у виміри, цілком протилежні тому принципу.

“Петербурзький союзник” 1914 - 1918 рр. не просто вийшов із тієї війни, із того союзництва, — він створив при тому політичну структуру, що справедливо видавалася, наприклад, Черчілеві, свого роду вже остаточним задзеркаллям острівної цивілізації, за його словами, ніби аж “геніальної” у своїй послідовності. Черчіль сердився на свого улюбленця, згаданого Т.Ед. Лоуренса, коли той говорив про “велич Леніна”, але сам теж говорив про більшовицького вождя як про “генія”, “інтелект якого горів”...

“Московський союзник” 1941 - 1945 рр. вийшов із союзництва, не лише не наблизившись бодай на якийсь політичний дюйм до “британського”, власне англо-саксонського, союзника, — він затим, починаючи з “фултонської промови”, увійшов у політичний дрейф, який зупинився лише в “місяці цезарів”, у серпні 1991-го.

Той “місяць” із дивовижною, навіть зловісною послідовністю продублював-повторив ситуацію початку цього століття: євразійський велет, не витримавши конкуренції з Заходом, посковзнувшись ніби на другорядному азійському епізоді своєї експансії (епізоді тепер, відповідно, уже не “японському”, а “афганському”) зазнав щонайжорстокішої кризи, котра за своєю всеохопністю, своєю катастрофічною тотальністю дорівнює тотальній поразці.

І так само вочевидь ми спостерігаємо тепер спроби вже атлантичних нащадків острівної політики перетворити той євразійський світ-парадокс на свого слухняного васала.

Але ж належить пам'ятати — як учорашня Російська імперія-1917, рятуючись од такої, з її погляду, принизливої для неї ролі, всю ще невідпорну, непозбутньо-люту енергію свого великодержав'я трансформувала у ще більший парадокс, який державно проіснував чи не ціле століття, визначаючи, і часто-густо у формах аж катастрофічно-трагічних, долю цілого світу.

Сучасність має бути готова до якогось ще всім нам не зрозумілого — за своїм загальним характером — спазматично-рефлекторного відруху вчорашньої потуги — у бік потуги нової, з необхідним збереженням її попередніх соціогенетичних програм, при якихось ще загадкових для нас інтенціях і гаслах.

Майбутнє століття, патетично кажучи, має вирішити долю самої біосфери, що у ній людське, впродовж чи не всього Нового і “новітнього” часу, розколовшись навпіл, у безкінечно жорстокій конкуренції, розгорнуло неозорий подієвий огром — саме у напрямі згаданого конфлікту. Його нібито завершення епохи Портсмутського миру і “англо-російської угоди-1907” закінчилося велетенським сюрпризом світової історії, що мав у ній місце у жовтні 1917.

Сьогоднішня зовні тотальна криза “жовтневої” спадщини, здавалося б, очевидна. Але в глибинах історії ще, певне, жевріють ті її стихії, для яких уся феноменологія біжучого століття є лише частинним проявом їхніх суперенергій.

“Петербурзько-лондонська” модель, яка століттями спрацьовувала головно руїницьки, не повинна здетонувати у столітті майбутнього: цього разу європейська цивілізація такого конфлікту вже не витримає. Як писав покійний Михайло Гефтер — як ми маємо назвати той час, що вже гряде, час після Нового й “новітнього”?

Примітки

¹ А.Дж. Тойнбі відрахунок власне нової історії Заходу починав саме з турецької облоги Відня, вслід за якою влада в Європі, за дефініцією великого історика, належала головно “середньому класові”.

² Зрештою, той “похід”, при всій своїй “експромтності”, розпочинає геополітичну стратегію спочатку російської, а потім радянської “Півночі” у її “кидках на Південь”, аж до інвазії в Афганістан включно. Нагадаємо, що на схилку минулого століття на Заході виникла величезна література, ссеїстична та спеціальна, присвячена всім тогочасним колізіям того “кидка”.

³ Той конфлікт розпочинається хронологічно-конкретно у zenіті позаминулого століття, у вигляді “Третої Сілезької війни” (“Семилітньої війни”-1756-1763), що у ній Англія, у її колоніально-планетарному конфлікті з Францією, патрунувала ворогові останьої — Пруссії Фрідріха II, який задовго до Бісмарка приступив до творення Німеччини “залізом і кров’ю” — обставина, що призвела настрашену Росію до воєнної спроби “поставити пруське панування на край загибелі” (Фрідріх Мерінг). На

початку тієї війни англійський амбасадор у Петербурзі Чарлз Уільямс організував там змову проти імператриці Єлизавети — політична фабула, яка з тим була абсолютно повторена в інтригах англійської амбасадати проти Павла Першого і — вже на схилку романовської династії — проти Миколи Другого. Російська імперська історіографія гіперболізувала-міфологізувала протікання і наслідки тих змов, ліберальні ж російські історики тенденційно поменшували її значення, тоді як всі ті три змови — хай і не визначальна, але очевидна реальність чи не півтора столітнього згаданого конфлікту, за історичним своїм віком, як бачимо, “старшого” за конфлікт у столітті минулому.

До характеристики генези цього конфлікту надзвичайне значення має злорада відмова Катерини Другої Георгію Третьому послати свої війська проти американських інсургентів — обставина, чи не вирішальна для подальших успіхів американської революції.

⁴ На початку 1950-х, у ситуації сталінського “апаратного соціалізму” з його чи не цілковитою реабілітацією петербурзької зовнішньої політики, Олександрові Довженку у його московському вигнанні “запропонували” створити фільм про англо-російську “географічно” -дослідницьку конкуренцію довкола Антарктиди. Зрештою, вслід за цим режисер приступив до ще важливішого імперського замовлення — розпочав і майже закінчив фільм про інтриги амбасадати США у Москві (“Прощай, Америко!”).

Характерно також, що наш співвітчизник і водночас один із духовних лідерів сучасного російського націоналізму, Петро Паламарчук, розпочав свою інтелектуальну кар’єру з ґрунтовної праці про сучасний міжнародно-юридичний статус Антарктиди.

⁵ Особливого значення тут набуває участь Росії — з 1807 р. — у “континентальній блокаді”, тобто у нещадній економічній війні Наполеона з Англією. Ця “торгова війна” коштувала Англії кількох власне воєн...

⁶ Про темпи і спосіб того вкрай інтенсивного освоєння західних культурних моделей див. у нашій книзі: “Історія і культура”. К., 1996. с.253-55.

⁷ James Joyce. *Ulysses* with Introduction by Declan Kiberd. Penguin Books. 1992. p.381.

⁸ Серед іншого привертає увагу та обставина, що російський консерватизм охоче позичав певні форми англійського лібералізму — від питомого там інституту клубів (“Англійський клуб” у Москві, свого роду пародійна палата руських лордів) до певних доктрин цього лібералізму (виразне “англофільство”, з одного боку, Алексія Хом’якова, а з другого, Михайла Каткова, який у свою роль головного речника імперської ідеології ввійшов з репутацією саме завзятого “англофіла”). Зрештою, за спостереженням Достоевського, то було лише егоїстичне привласнення певних зовнішніх ознак антагоністичної за своїм характером цивілізації. Зокрема, “англофільство” Хом’якова не заважало йому твердити, що “англичане” — нащадки давньоруських “угличей”...

⁹ Берлінський конгрес 13 червня-13 липня 1878 р. — то абсолютна поразка балканської та іншої експансії Росії, зупиненої цілком реальними за своїм характером погрозами прем’єра Дізраелі (його славнозвісні викрики на конгресі — про “кейзус бейлі”, (тобто “casus belli”).

¹⁰ Російський більшовик-інтелектуал Федір Ротштейн, який однаково добре знав і — небезпідставно — ненавидів обидві імперії, визначав російсько-японську війну як “плоди англо-японського союзу проти Росії”. Див.: Большая Советская Энциклопедия, т.9. М.1929. с.508.

¹¹ Портсмутський мир, — цей “повний військовий крах самодержавства” (Ленін), укладений 5 вересня 1905 року, лише на кілька тижнів раніше,

від "Маніфесту 17 жовтня", став початком уже безупинної політичної ерозії автократії. Рівно через два роки була підписана — після довгої дипломатичної риторики — англо-російська угода, свого роду ніби Ялтинські рішення-1907, але при очевидному домінуванні Заходу.

¹² Про цю прогностичну силу дурновського меморандуму — на тлі ленінського листа до рідних від 6 лютого 1917 р., позначеного понурим песимізмом щодо краху російської автократії, — див. И.И. Шитц Дневник "великого перелома" (март 1928-август 1937). YMCA-Press. Paris. 1991, р.307.

¹³ Про певні риси й характеристики цього трансформу див. у нашій статті "Євразійський синдром". "Політична думка", 1995, №1.

¹⁴ Варто пригадати відчайдушні спроби англійської дипломатії посадити "червоних" і "білих" за стіл переговорів — на Принцових островах. Характерно, що затим, у квітні-листопаді 1920 р. Англія припиняє постачання врангелівського Криму — як політично неперспективного.

¹⁵ Див. про це у нашій книзі "Мистецькі проблеми в німецькому романі ХХ ст." К., Видавництво Київського університету, 1972, с.76.

¹⁶ Варто нагадати, що навчителем братів Штауфенбергів був консервативний пост-нсоромантик і культурфілософ Штефан Георге, для якого слова "цивілізація" й "буржуазність" були синонімами.

¹⁷ Надзвичайно цікаво, що наприкінці 1940 - на початку 1941 рр. кінорежисер С.М. Ейзейнштейн і письменник Вс. В. Иванов отримують державне замовлення на фільм і, відповідно, п'єсу, що мали розвінчати Лоуренса Аравійського і вказати "арабському народові" на його "справжніх друзів". Отож, режим уже готував агітпроп для відповідних воєнних дій.

Вичерпну ж програму німецько-російської тотожності містить дивовижна за своєю аж розпеченою "футурологією" цього століття книжка: Николай Пунин, Евгений Полетаев. Против цивилизации. Петроград, 1918.